

Ὅπως καὶ στίς ἄλλες σας προσπάθειες, στίς ὁποῖες δὲν ἔχω τὸ χρόνο νὰ μείνω, μὲ τῇ Λαϊκῇ Ἀγορᾷ μᾶς δώσατε ἓνα ἐκπληκτικὸ σύνολο. Ἐδῶ, ὅπως καὶ στίς ἄλλες προσπάθειές σας, μᾶς ἔχετε δώσει μιὰ ζωγραφικὴ στῆν ὁποία ἡ ἔκταση τῶν κατακτήσεων συναγωνίζεται τὴν ποιότητα τῶν διατυπώσεών σας. Καλλιτεχνικὴ σας δημιουργία ἔρχεται νὰ δείξει ἀκόμη μιὰ φορὰ ὅτι ἡ τέχνη ὅπως πάντα εἶναι ἱκανὴ —ὅταν εἶναι γνήσια— νὰ διευρύνει τοὺς ὁρίζοντές μας, νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ δοῦμε καλύτερα ὅ,τι γίνεται μέσα μας καὶ γύρω μας, νὰ πλουτίσει τὴ ζωὴ μας. Μὲ τὸ ἑλληνικὸ καὶ καθολικὸ της περιεχόμενον, τὴ σαφήνεια τῆς σύνθεσης, τὴ δύναμη ὑποβολῆς τοῦ χρώματος, τὴν ποιότητα καὶ τὴν ἐσωτερικότητα τῆς ἐκφραστικῆς σας γλώσσας.

Ἀγαπητὲ συνάδελφε καὶ φίλε κύριε Παναγιώτη Τέτση. Δὲν μᾶς ἔχετε μόνον δώσει πολλά, ἐξακολουθεῖτε νὰ δίνετε. Νὰ ἀνανεώσετε τὸ λεξιλόγιό σας, νὰ διευρύνετε τίς διατυπώσεις, νὰ πλουτίζετε μὲ τὸ ἔργο σας τὸν κόσμον μας καὶ τὴ ζωὴ. Καὶ ἡ Ἀκαδημία μας χρειάζεται δημιουργοὺς ὅπως ἐσᾶς. Δημιουργοὺς ποὺ πέρα ἀπὸ ὅσα ἔχουν δώσει, ἔχουν τὴ θέληση καὶ τὴ δύναμη νὰ δώσουν καὶ ἄλλα. Καὶ σ' αὐτὸ δὲν ἐλπίζουμε ὅλοι οἱ συνάδελφοί σας στῆν Ἀκαδημία ἀλλὰ πιστεύουμε σ' αὐτό. Μὲ τὴν πεποίθηση καὶ τὴ βεβαιότητα αὐτῆ σᾶς καλωσορίζουμε ὅλοι στοὺς κόλπους τῆς Ἀκαδημίας καὶ σᾶς εὐχόμεσθε ὑγεία γιὰ νὰ συνεχίσετε τὸ γόνιμον καὶ δημιουργικὸ σας ἔργο.

ΠΕΡΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΙΚΟΥ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΤΕΤΣΗ

«*Η ΠΕΝΝΑ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ* τὸ σόνεργό μου. Αἰσθάνομαι ὅτι σκέπτομαι ὀρθά, ἀλλὰ ὁ καταναγκασμὸς τῆς πειθαρχίας ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθήσω μὲ τρομάζει. Θὰ τὸ πιστέψετε ὅτι ἡ ὑποχρέωση νὰ γράψω μιὰ σελίδα μοῦ φέρνει κακοδιαθεσία;»

Ἡ φράση τούτη εἶναι τοῦ Εὐγένιου *Delacroix*, τῆς μεγάλης καὶ ἀνανεωτικῆς φυσιογνωμίας τῆς Τέχνης. Παραθέτει τὰ λόγια του ὁ *Baudelaire*, σὲ ἓνα ἐκτενὲς κείμενό του μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου καλλιτέχνη. Ἡ μετάφραση εἶναι τοῦ συναδέλφου μας Γιάννη Παππᾶ.

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί, Φίλοι μου.

Καταλαβαίνετε τὴν αἰτία, γιατί προέταξα τὴ φράση αὐτή. Μοῦ ταιριάζει.

Δὲν αἰσθάνομαι ἀμηχανία γιατί βρίσκομαι σ' αὐτὸ τὸ Βῆμα, μπροστά σας, ἀλλὰ δὲν ἔχω τὴν ἐξοικείωση νὰ γράψω καὶ νὰ μιλῶ. Ὅλη ἡ ζωὴ μου ἦταν πράξη. Μπρὸς στὸ ξεχωριστὸ ἀκροατήριον, καὶ ἰδιαίτερα μπρὸς στὰ μέλη τοῦ ἀνωτάτου

πνευματικοῦ Ἰδρύματος, στίς ἰδιοφυεῖς —νά μὴν πῶ τὰ τέρατα— τῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἐπιστήμης, σὲ σᾶς οἱ ὁποῖοι μοῦ κάνατε τὴν ὕψιστη τιμὴ νὰ γίνω δεκτὸς μέσα σ' αὐτὸν τὸν σηκὸ— καὶ σᾶς εὐχαριστῶ γι' αὐτὴν τὴν τιμὴ, τῆς ὁποίας δὲν εἶμαι βέβαιος ὅτι ἤμουν ἄξιος— ἐπόμενο εἶναι νὰ ἐμφωλευεῖ κάποιον δέος, πὼς τὸ θέμα γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ μιλήσω θὰ δεχθεῖ τὴν κριτικὴ σας, πράγμα πὸν δὲν ἀποφεύγω ἀλλὰ ἐπιζητῶ, ὅπως τὴν ἐπιζητῶ στὸ ἔργο μου.

Ἡ ἔγνοια αὐτὴ δὲν μὲ ἔκανε νὰ χάσω τὸν ὕπνο μου, ἀλλὰ μὲ ἔκανε νὰ καταναλώσω χρόνο στὴν προσπάθεια ὥστε οἱ σκέψεις μου νὰ παρουσιαστοῦν μὲ σαφήνεια. Ὅχι βέβαια πὼς ἔχω μειωμένες νοητικὲς λειτουργίες, ἀλλὰ, ἐπειδὴ στοὺς καλλιτέχνες εἶναι σὸνθηδες νὰ μὴν ἔχουν τὴν ἄνεση νὰ ἐκφραστοῦν μὲ τὸν λόγο, ἢ κι ἀντίθετα, νὰ ἔχουν τὴν εὐχέρεια, ἀλλὰ κάποτε χωρὶς νὰ δίνουν σαφῆ νοήματα περιεχομένου. Πιστεύω ὅτι ἀνῆκω στὴν πρώτη περίπτωση.

Γιὰ πολλὰ δὲν ἔχω γνώσεις, ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν ἐδρύτερη περιοχὴ τῆς τέχνης. Πιθανὸν νὰ ξέρω νὰ ζωγραφίζω κάτι πὸν ἀγαποῦσα ἀπὸ τὴν παιδικὴ μου ἡλικία. Τὴν ἐνθάρρυνση γιὰ τὶς πρώιμες πραγματώσεις ὀφείλω σὲ τρεῖς ἀνθρώπους, τῶν ὁποίων ἡ παρουσία καθόρισε τὸ μέλλον μου τότε, συνέβαλε νὰ φτιάξω τὴ μοῖρα καὶ νὰ βροῖσκομαι ἀπὸψε ἐδῶ. Εἶναι ὁ Δημήτρης Πικιώνης, ὁ Νικολῆς Χατζηκυριάκος-Γκίκας, καὶ ὁ Klaus Vrieslander. Ὑπῆρξαν μὲ τὸ πνεῦμα τους δάσκαλοι μου, περισσότερο ἀπὸ ἐκείνους πὸν ἦσαν ταγμένοι δάσκαλοι στὰ σχολεῖα ὅπου σπούδασα. Ἀκόμα ἔχω ὀφειλὴ στὸν Περικλῆ Βυζάντιο, ἀνθρωπο ἐνθουσιώδη, πὸν ὑπολόγιζε στοὺς νέους καλλιτέχνες καὶ τοὺς τοποθετοῦσε μὲ ἀγάπη ὡς ἰσότημούς του, ὅπως καὶ στὸν δάσκαλό μας Παντελῆ Πρεβελάκη, τὴν ἐξέχουσα φυσιογνωμία, προσωπικότητα ἤθους στὰ γράμματα καὶ στὴ ζωὴ, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴ συγκρατημένη ἰδιοσυγκρασία του ἤξερε νὰ δίνει τὴ φιλία.

Δὲν θὰ παραλείψω νὰ σημειώσω τὴν ἀγάπη καὶ ἐμπιστοσύνη τοῦ Μαρίνου Καλλιγᾶ καὶ τοῦ Μανόλη Χατζηδάκη πρὸς τὸ πρόσωπό μου καὶ τὴ δουλειά μου.

Εὐχαριστῶ ὅσους εἶναι ἀνάμεσά μας καὶ δὲν ξεχνῶ ἐκείνους πὸν ἔφυγαν.

Στοὺς γονεῖς μου ὀφείλω τὰ πολλὰ, ἰδιαίτερα στὴ μητέρα μου, πὸν ἔζησε ὡς τὸ βαθύτατο γῆρας. Ὅφειλω τὴν κατανόηση καὶ τὴν ἠθικὴ στήριξη — ἢ ὕλικὴ ἀπουσίαζε. Σπάνια τέτοια ἀντίδραση γονιῶν πρὸς τὸ παιδί τους πὸν διάλεξε ἓνα ἀβέβαιο μέλλον.

Τέλος, θὰ στρέψω τὴ σκέψη μου στὴ δασκάλα πὸν μοῦ ἔμαθε τὰ πρώτα γράμματα, στὴν κυρία Πιπίκα Φιλίππου, τὴ μακροβιότερη, νομίζω, καὶ ἐν ζωῇ δημοδιδασκάλισσα, πὸν ἐξεπαίδευσε γενιὲς Ὑδραίων καὶ τὴν ὁποία πρὸς διαιτίαν ἐβράβευσε ἡ Ἀκαδημία. Ἡ παρουσία αὐτῆ, ἀκόμα καὶ ἄλλων προσωπικοτήτων, ὅπως καὶ τὸ

ιδιόμορφο τοῦ νησιοῦ ἦσαν προετοιμασία εἰσαγωγῆς μου στήν ὑποψία τῆς δύσκολης σφαίρας τῆς τέχνης.

Καλλιτέχνες καί πνευματικοὶ ἄνθρωποι, ἐκτὸς ἐκείνων ποὺ μνημόνευσα, ἄσκησαν εὐθὺς μετὰ ἐπίδραση στὸν σχηματιζόμενο ζωγράφο, ὅπως καὶ οἱ φίλοι τοῦ τότε, τὸ κομμάτι τῆς καλλιτεχνικῆς νεότητος, ὅπου τὸ πάθος καὶ τὸ ἀπόλυτο ὡς τὰ ἄκρα χαρακτηρίζαν τὶς συζητήσεις μας. Ἐπαγωγὴ στήν τότε πτωχὴ πνευματικὴ ζοῇ τοῦ σπουδαστικοῦ σιναφιοῦ τῆς Ἄνωτάτης Σχολῆς τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Θὰ συμπληρώσω πὼς οἱ μεγάλοι ἀλλὰ καὶ οἱ ἐλάχιστοι δημιουργοί, παρόντος καὶ παρελθόντος, ἐπέδρασαν καὶ μὲ δίδαξαν ὅταν τοὺς μελετοῦσα, μπορῶ νὰ πῶ τοὺς ξεψάχνισα.

Τὸ περιεχόμενο τῆς σημερινῆς ὁμιλίας δὲν μποροῦσε νὰ μὴν εἶναι ζήτημα τέχνης καὶ οἰκείο: Τὸ πὼς προάγεται ἡ ἀντίληψη τοῦ καλοῦ — τοῦ ὡς πρότινος, ὑπὸ ἀμφισβήτηση καὶ ἀκαθορίστου σήμερα —, ἡ ἀγάπη γι' αὐτό.

Δηλαδή αἰσθητικὴ ἀγωγή.

Τὸ ὑπὸ πραγμάτευση θέμα δὲν εἶναι ἄσχετο μὲ τὴν ὡς τώρα ἐπίδοση τοῦ ὁμιλητῆ στήν τέχνη καὶ στήν παιδεία της. Περιέχει θέσεις καὶ ἀπόψεις του οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι μόνο προσωπικές, ἀλλὰ κατὰ μέρος καὶ πλειάδος φίλων συναδέλφων, μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε τὴν τόχην νὰ συνεργασθεῖ ἐπὶ διάστημα. Τὸ λειτούργημα ποὺ ἀσκοῦσε τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἔχει ἀντίληψη τοῦ θέματος καὶ οἱ γνῶμες ποὺ διατυπώνει —δὲν διακρίνονται γιὰ πρωτοτυπία— ἔχουν ὑπόβαθρο τὴν πραγματικότητα ἢ καὶ τὴ συναισθηματικὴ φόρτιση (ὅποτε μπορεῖ νὰ τοῦ προσάψετε τὸ ἀκαταλόγιστο). Ἄλλὰ ὅπως καὶ νὰ ἴναι περιέχουν τὴν «πολυτέλεια» κάποιων αἰσθητικῶν προβληματισμῶν.

Θὰ ἦταν πολὺ καλλίτερα ἂν ἀκούγονταν κι ἄλλες ὄχι μόνο καλλιτεχνῶν τῶν πλαστικῶν τεχνῶν, ἀλλὰ καὶ ὅσων ἔχουν τὴν καλλιτεχνικὴ ιδιότητα ἢ ἀπὸ τὴν πνευματικὴ-ἐπιστημονικὴ κοινότητα ἢ καὶ κάθε ἄλλου προσώπου, ἀφοῦ στήν τέχνη, μέσα στὶς ἐλεύθερες σφαῖρες τῆς ποιήσεώς της, ἔχουν πρόσβαση οἱ πολλοί. Ἄν ἀκούγονταν περισσότερες γνῶμες —γιατὶ δὲν πιστεύω στήν ἀθηνεΐα— θὰ ἀπέβαινε ὠφέλιμο, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι αὐτὲς θὰ μποροῦσαν νὰ γίνουν πράξη.

Πρέπει νὰ δηλώσω καταρχὰς ὅτι ἡ μεμφιμοιρία καὶ ἡ ἄρνηση, μὲ τὴν κατακλείδα πὼς «σ' αὐτὸ τὸν τόπο τίποτα δὲν πάει καλά, μάταιος κόπος —ἄρα ἀδρανοῦμε», δὲν εἶναι στὶς προθέσεις μου. Ἀντιθέτως, ἔχω πίστη στὰ αἰσιόδοξα μηνύματα. Μιὰ σχεδὸν πρόσφατη ἀπόδειξη, τὴν περασμένη χρονιά, εἶναι τὸ φαινόμενο τῶν 600.000 ἐπισκεπτῶν στήν ἔκθεση «Ἀπὸ τὸν Θεοτοκόπουλο στὸν Cézanne», καὶ τὸ ὁποῖο θὰ σχολιάσω ὅταν χρειαστεῖ.

Μιά μικρή ιστορική αναδρομή: Τὸ διάταγμα τῆς 31ης Δεκεμβρίου 1836 ἀναφέρεται στὴν ἰδρυση Σχολείου τῶν Τεχνῶν, πὸν τὴν ἐπέβαλε ἡ ἀνάγκη ἐκπαιδευσεως τεχνιτῶν. Ἦταν ἴδρυμα γιὰ ἐξειδικευμένους, ἀπὸ τὰ χέρια τῶν ὁποίων θὰ κτίζονταν οἱ πόλεις, καὶ ἰδιαιτέρα ἡ πρωτεύουσα τοῦ νεοσυσταθέντος κράτους. Ὅπως ἀναφέρεται, ἀποστολή του ἦταν ἡ μόρφωση ἀρχιτεχνιτῶν ἀρχιτεκτονικῆς· καί, τὸ 1843, ἐπὶ Ἀνσάνδρον Κανταντζόγλου, διαιρεῖται σὲ Ἀνώτερο Σχολεῖο τῶν Ὁραίων Τεχνῶν καὶ σὲ Σχολεῖο Βιομηχανῶν — «Βαρβάρων», κατὰ τὴ διαθήκη Στουρνάρη— Τεχνῶν. Ρίψη σπορᾶς, πὸν ἀπέδωσε τὰ δύο φυτώρια, τὴ σημερινὴ Ἀνωτάτη Σχολὴ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, τῆς ὁποίας αὐτὴ ἡ στοιχειώδης ἰδρυση δὲν ἀπέιχε χρονολογικὰ τοῦ προτύπου της, τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Μονάχου, παρὰ κατὰ μιὰ τριακονταετία, καὶ τὸ Ἐθνικὸ Μετσόβιο Πολυτεχνεῖο, τὸ ἀνώτατο τεχνολογικὸ ἴδρυμα τῆς χώρας. Ἀηλαδή, ἀμέσως μετὰ τὴ σύσταση τοῦ Κράτους, διαπιστώνεται ἡ ἀνάγκη καλλιεργείας τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση καλλιτεχνῶν, τὸ κύμα ὑπὲρ τῆς τέχνης ὠθεῖ «στὴν ἐξοικείωση τῶν πολλῶν πρὸς τὸ ἀγαθὸ της», ὅπως τὸ δίνουν πληροφορίες ἀπὸ διατάγματα ἰδρύσεως μορφωτικῶν σωματείων, ὅπως ἐκεῖνα τῆς 17ης Ὀκτωβρίου 1844 καὶ τῆς 24ης Φεβρουαρίου 1845, περὶ συστάσεως ἐταιρείας τῶν Ὁραίων τεχνῶν γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ζωγραφικῆς, γλυπτικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς καὶ μουσικῆς.

Οἱ ταπεινοὶ μας πρόγονοι, ἀγωνιστὲς τοῦ χτέος, εἶχαν τὴν ἐπίγνωση ὅτι ὁ πολιτισμὸς εἶναι γέννημα τῆς ἐλευθερίας καὶ ὅτι θὰ ἔμεναν ἔννοιες δίχως ἀντίκρουσμα, ἀν δὲν ἀκολουθοῦσε γόνιμο μέλλον. Ἐνα κομμάτι Ἑλλάδος πὸν διατήρησε ἀμάραντο πολιτισμὸ καὶ δὲν εἶχε τὴν κακοτυχία σκληροῦ κατακτητῆ ἦταν ἡ νησιωτικὴ. Ἡ Κρῆτη πρὶν τὴν τουρκικὴν κατοχὴν, τὰ Ἑπτάνησα μετὰ, πὸν λειτουργήσαν ὡς θύλακας ἀναγεννητικός· ἦταν τὸ προζύμι, καὶ περισσότερο ἀκόμη δύναμη ὠθήσεως, γιὰ τὴ δημοκρατικὴν ἐκτίναξη. Καὶ πράγματι τὸ Σχολεῖο τῶν Τεχνῶν ἀκολουθεῖ ἀνοδικὴν πορεία καὶ ἀποδίδει. Οἱ ἰδιαιτέρα προικισμένοι νέοι καλλιτέχνες ἀποστέλλονται στὴ Δύση, ἀρχικὰ στὸ Μόναχο, λόγῳ Βαυαρικῆς ἐπιρροῆς, γιὰ νὰ συνεχίσουν σπουδές, ἔτσι ὥστε μετὰ λίγες δεκαετίες νὰ παρουσιασθεῖ τὸ θαῦμα τῆς μεταεπαναστατικῆς νεοελληνικῆς τέχνης, ἀπὸ τοὺς μεγάλους μας καλλιτέχνες πὸν τὴν ἀνέστησαν.

Θέλω νὰ ἐπισημάνω τὴν ἐπιτάχυνση σὲ ὀρισμένους τομεῖς, ὡς τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα, σὲ συσχετισμὸ μὲ τὶς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς —τὸ χαμηλὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τοῦ λαοῦ— συνθήκες. Εἶναι δυναμικὴ. Γιατὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ἐκτιμήσουμε τὶς πραγματώσεις τῆς τότε πτωχῆς Ἑλλάδος στὸν πνευματικὸ χῶρο καὶ στὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Τὰ τεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα ἀπὸ κρατικὴ μέριμνα καὶ τὰ πάρα πολλὰ ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς εὐεργέτες· τὶς μικρὰς μας πόλεις καὶ τὴ μικρὴν μας πρωτεύουσα, πὸν στολίστηκαν μὲ τόσα ὠραῖα ἔργα ἀρχιτεκτονικῆς.

Σκοπός μου δὲν εἶναι ἡ ἐνασχόληση σὲ παρελθοντολογία, ἀλλὰ τὸ παρὸν μὲ ὄσα καλὰ μνημόματα τὸ συνοδεύουν. Ἡ ἐπισήμανση ὁμῶς πραγμάτων ποῦ δὲν εἶναι ἐνθαρρυντικά εἶναι ἀναγκαῖα, γιατί ἔτσι εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναμόχλευση ὄχι γιὰ τὴ βελτίωση — «τὸ καλλίτερο» ἐπιδοῶ ἀνασταλτικά στὸ «καλὸ» — ἀλλὰ γιὰ τὸ ἄριστο, τὸ κάλλιστο.

Δὲν θὰ ἦταν ἀποκάλυψη λέγοντας πὼς ἡ τέχνη εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὴ ζωὴ, χιλιετηρίδες πρὶν. Λέγεται κατ' ἐπανάληψη. Ἀπὸ τὰ πρῶτα δείγματα ὑπάρχει ἡ διάθεση τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως, ποῦ μὲ σημερινὰ κριτήρια δὲν χαρακτηρίζεται ὡς πρωτόγονη. Εἶναι ἄξιο ἀπορίας καὶ θαυμασμοῦ συγχρόνως, γιὰ τὸ ποῖα καὶ πόση συσσώρευση δυνάμεως ὠθοῦσε ἀνθρώπους, καὶ ποιοὶ εἶχαν τὸ χάρισμα στὸ ἀπώτατο παρελθόν, νὰ ἱστορήσουν ἕνα περιστατικὸ τῆς ζωῆς μὲ τελειότητα καὶ ἐνάργεια. Τὸ βλέπουμε στὶς ζωγραφισμένες σπηλιές, στὰ κνκλαδικὰ εἰδώλια, στὶς τοιχογραφίες τῆς Σαντορίνης καὶ στὰ νεώτερα ἔργα ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴ, τὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ. Δημιουργήματα ποῦ δυνατόν νὰ ἀνήκουν σὲ ὁποιαδήποτε ἐποχὴ, ὡς ἂν ἦσαν τῆς κλασικῆς Ἑλλάδας, τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τοῦ σύγχρονου καλλιτέχνη. Τὸ ἐρώτημα ποῦ προβάλλει εἶναι τὸ γιατί, ποῖος ὁ σκοπός. Ἀπλὴ καταγραφή γεγονότος; Ἀνάγκη καλαισθησίας; Ἀπόδραση ἀπὸ τὴν καθημερινότητα καὶ τὰ προβλήματα; (Τὸ τελευταῖο εἶναι καρπὸς τοῦ καιροῦ μας). Γιὰ τὸ δεύτερο ὑπάρχει πάντα ἀπάντηση: Ἐκφραση τοῦ καλοῦ, ποῦ ποικίλλει στὴ ροὴ τῶν καιρῶν. Ὑπάρχει στὸν αἶγαρο τῆς σπηλιᾶς, στὴν εἰκονογράφηση τοῦ βυζαντινοῦ, τοῦ ρωμανικοῦ, τοῦ περσικοῦ χειρογράφου, στὸ πορτραῖτο τοῦ Rembrandt, στὶς ταυρομαχίες τοῦ Picasso, σ' ἕνα ἔργο τοῦ Rothko.

Μιλώντας περὶ αἰσθητικῆς ἀγωγῆς ἢ καλλιτεχνικῆς παιδείας, σκοπεύουμε σὲ δύο σημεία. Τὸ ἕνα ἀφορᾷ στὴν καλλιέργεια τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ νοῦ ἐνὸς ἐυρύτατου κοινοῦ — καί, γιατί ὄχι, συνόλου. Τὸ ἄλλο ἀφορᾷ στὴν ἐκπαίδευση ἐκείνων ποῦ θὰ ἀκολουθήσουν σταδιοδρομίᾳ καλλιτέχνη καὶ θὰ ἐπηρεάσουν ἀκολούθως τὸ ἐυρύτατο κοινὸ ποῦ ἀναφέραμε.

Στὴν πρώτη περίπτωσις ὁ στόχος εἶναι ἡ κινητοποίηση πρὸς ὑψηλότερη πνευματικὴ σφαίρα ἐκτεταμένου κοινοῦ — ἀποβλέπουμε σὲ ὀλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ — γιὰ νὰ γίνῃ δεκτικὸ πληροφοριῶν καὶ τὸ ὅποιο ἀπ' αὐτὴ τὴν ὁδὸ, μὲ τὸν ἐπίκτητον τοῦτο τρόπο, νὰ καταστῆ συμμέτοχο τῆς τέχνης συγκινησιακὰ καὶ ὄχι ψυχρὰ — καὶ ἀπὸ τὸ ὅποιο σίγουρα θὰ ἀναπηδήσουν δημιουργικὲς δυνάμεις. Μέρους τοῦ κοινοῦ, ἔχοντας μιὰ ἔμφυτη ικανότητα νὰ πλησιάζει τὸ ἔργο τέχνης μὲ μάτι παρθένο, παρακάμπτει τέτοια διαδικασίᾳ, καὶ ἴσως νὰ τὸ χαίρεται βαθύτερα ἀπὸ ἄλλους. Προσωπικὰ πιστεύω πὼς αὐτὴ ἡ μερίδα εἶναι ἐκείνη ποῦ ξεπερνᾷ τὸ μέσο ἐπίπεδο τοῦ θεατῆ.

Στή δεύτερη περίπτωση είναι ἡ ἐκπαίδευση ἐκείνων πού, ἔχοντας τήν ἔφεση, θά θελήσουν νά ἀκολουθήσουν τή σταδιοδρομία τοῦ καλλιτέχνη, ἢ ὅσων θά ἀσχοληθοῦν σέ ἔργα γύρω ἀπό καλλιτεχνικόν ἄξονα — τῶν ἐφαρμοσμένων τεχνῶν, τῶν θεωρητικῶν— τὰ ὁποῖα στή σύγχρονη τέχνη ἔχουν μεγάλη μερίδα, ὅπως καί τῶν εἰδικῶν ἐκπαιδευτικῶν στὰ σχολεῖα τῶν δύο πρώτων βαθμίδων.

Ἀπό τοὺς ἀνθρώπους τῆς τέχνης ἀφήνεται νά ἐννοηθεῖ πῶς ὁ μὴ μετέχων σ' αὐτὴ χάνει τήν εὐτυχία. Δὲν τὸ πιστεύω. Οἱ καλλιτέχνες ἔχουν ὑπερτροφικὸ ἐγωκεντρισμὸ καί μένουν μὲ τὴν ἐντύπωση πῶς τὰ πάντα περιστρέφονται στὸν ἄξονά τους· ὅπως δὲν πιστεύω πῶς ὁ ἀδιάφορος στὰ τοῦ γηπέδου τοῦ ποδοσφαίρου δὲν ἔχει γνωρίσει τὴν ἔννοια τῶν λέξεων «συγκινησιακὴ φόρτιση» καί «εὐδαιμονία» (ἀποφεύγει ἔτσι τὶς καρδιακὲς προσβολές).

Ἐπίσης, δὲν πιστεύω στὴν πειστικὴ προπαγάνδα καί στὴν ἔμμεση πλῆση ἐγκυφάλου ἀντίθετα, πιστεύω στὸν ἔρωτα πού πιθανὸν νά ἀναπτυχθεῖ γιὰ τὴν τέχνη μ' ἓνα ἀβίαστο κι ὄχι τεχνητὸ τρόπο. Ὁ ἔρωτας φυτρώνει δίχως αἰτία, ἀεθόρμητα. Πιστεύω ὅτι πρέπει νά δίνονται εὐκαιρίες προσβάσεως καί, ἀκολούθως, μὲ τὸ «ὅστις βούλεται», νά ὑπάρξουν ἐπιλογές· καί γι' αὐτὸ τὸν λόγο πιστεύω ὅτι πρέπει νά πρωτεύει τέτοια ἀντίληψη καί στὴν περίπτωσι τῶν μαθημάτων τέχνης στὴν ἐκπαίδευση, ἰδιαίτερα στὴ δευτεροβάθμιο.

Τέτοιες εὐκαιρίες προσβάσεως σὲ ὑψηλὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο ἔδωσαν σωματεῖα, σύλλογοι ἢ καί προσωπικὰ ἐμπνευσμένα ἄτομα. Στὶς δεκαετίες μετὰ τὸ 1950 θά ἀναφέρω τὸ «Ἀθήναιον», προάγγελο ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου δίδαξε τὸ ἄνθος τοῦ πνευματικοῦ κεφαλαίου μας, τὴ Χ.Ε.Ν. ἀργότερα, τὸ Ἴδρυμα Μωραΐτη, τὴν «ᾠρα» τοῦ ἰδεαλιστῆ Ἀσαντοῦ Μπαχαριάν, τὴν «Τέχνη» τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ Βαφοπούλειο πιὸ πρόσφατα καί τὸ Γουλανδρῆ-Χόρη, καθὼς καί ἄλλα. Ἄν μικρύνουμε τὸν κύκλο εἰς τὰ τῶν πλαστικῶν τεχνῶν μόνον, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ομάδες - σωματεῖα «Ἀρμός», «Στάθμη», «Ἐργαστήρι», πού εἶχαν σκοπὸ τὴ διάδοσι τῆς τέχνης, θά ἔπρεπε νά σταθοῦμε σὲ μιὰ μικρὴ ομάδα καλλιτεχνῶν, τὴν «Ομάδα Τέχνης Α»», μὲ μέλη τῆς τοὺς Δημοσθένη Κοκκινίδη, Κλειὼ Μποστταντζόγλου, Γιάννη Χαϊνή, Κώστα Κλουβάτο καί ἄλλους, πού δίχως κανένα ἐπίσημο καταστατικὸ, δίχως οἰκονομικὴ ἐνίσχυση, μὲ τὶς καλὲς τοὺς προθέσεις καί τὴν καταβολὴ προσωπικῆς ἐργασίας, ἔκριναν πῶς ὁ ἀποτελεσματικότερος τρόπος προσελκύσεως τοῦ ἔξω ἀπὸ τὸ κέντρο κοινῶ, ἦταν τὸ πλησίασμα: πηγαίνοντας οἱ ἴδιοι στὸν οἰκεῖο χώρο του, ὀργανώνοντας ὄχι μόνον κινητὲς ἐκθέσεις ἀλλὰ καί ἐκλαϊκευμένα μαθήματα. Τὸ ἴδιο ἔπραξε καί ὁ καθηγητὴς Χρῦσανθος Χρήστου, ὅπου κάθε Σαββατοκύριακο, ἐπὶ διαίτη, περιέφερε κινητὴ ἐκθεσι Νεοελληνικῆς Τέχνης, πού ὀργάνωσε μὲ τὴν «Τέχνη» τῆς Θεσσαλονίκης, στὶς πόλεις τῆς Βορείου Ἑλλάδος, τὴν ὁποία συνόδευε μὲ μελετημένους ἀναλύσεις τῆς σύγχρονης Τέ-

χνης. Βέβαια, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραλείψω παρόμοιες εὐκαιρίες πὸν προσφέρονται ἀπὸ μουσεῖα μας, ὅπως τὴν Πινακοθήκη, καθὼς καὶ ἄλλα σωματεῖα καὶ ιδρύματα. Ἀναφέρω τὸ Ἰδρυμα Μιχελῆ.

Ἡ αἴσθησις πρὸς τὸ καλὸ δὲν εἶναι ἄσχετη πρὸς τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο. Αὐτονόητο. Θὰ μπορούσα νὰ προσθέσω πρὸς ἓνα ἔμφυτο πνευματικὸ ἐπίπεδο. Κάποιοι ἄνθρωποι ἀγνοοῦν τὸ λαὸν τὸ ἔχουν. Εἶναι ἐκεῖνοι πὸν γίνονται δημιουργοὶ μετὸν δικὸν τὸν τρόπον, πὸν σ' ὅλους τοὺς λαοὺς ἢ παρουσία τους εἶναι ὀρατὴ, ἔχοντας δώσει μικρὰ ἀριστοτεχνήματα, ἔστω κι ἂν εἶναι ἀναλφάβητοι. Εἶναι ἐκεῖνοι πὸν ἀπὸ κατὰ ἀσήμενον, μετ' ἓνα εὐτελὲς ὄλκον, ξέροντες νὰ κάνουν ἓνα ἔργο τέχνης, νὰ συνθέσουν γρηγόρα ἓνα τετραστίχον, νὰ ἀρθρώσουν ὀρθὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα μετὸς κατὰ τόπους ιδιωματολισμούς, τὸ πλούσιον λεξιλόγιον καὶ τὴν μελωδίαν στὴν προφορὰν, ἀντὶ τοῦ βόμβου καὶ τῶν ἀναρθρῶν κραυγῶν, ὅπου καταρροῦνται φωνήεντα καὶ σύμφωνα μετ' τὴν στρέβλωσιν τῶν φωνητικῶν ὀργάνων καὶ τοῦ στόματος, καὶ τὸ πάμπτωχον καὶ ἐπαναλαμβανόμενον λεξιλόγιον, ἔτσι ὥστε νὰ ἀκούγεται ἢ ἀκατάληπτη καὶ ἀγοραία αὐτὴ γλῶσσα —κατὰ πλειονότητα στὰ ἀστικὰ κέντρα— ὡς ἀκουστικὴ ῥύπανσις. Ἐπιμένω νὰ τονίσω τὴν ἄσχησιν τῆς ἔμφυτης πνευματικότητος, γιὰτὶ συμβαίνει ἄνθρωποι παιδεῖας νὰ ἀπογοητεύουν στὶς αἰσθητικὰς τους ἐπιλογάς.

Στὸ πῶς καὶ γιὰτί οἱ ἀρετὲς αὐτὲς τοῦ λαοῦ ἐκχυδαίζονται ὅταν αὐτὸς μετακινήθῃ πρὸς τὰ ἀστικὰ κέντρα πρὸς ἐξεύρεσιν καλλίτερων ὄρων ἐργασίας καὶ ἐξασφάλισιν «ἀνωτέρου ἐπιπέδου ζωῆς», ἢ ἀπάντησιν εἶναι γνωστὴ: Ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν μικρὴν κοινωνίαν τῆς ἐπαρχίας, ἀπὸ τὸν τρόπον ζωῆς, τὶς συνήθειαι καὶ τὰ ἔθη. Ἀποξένωσις στὸ νέο του περιβάλλον· ἀπώλειαν χρόνου καὶ ἐξουθένωσιν στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν περισσύτερου χρήματος· τὶς εὐκόλεις ἀπολαύσεις, στὶς ὁποῖαι δὲν εἶναι ἀμέτοχα τὰ μέσα ἐνημερώσεως, μετ' τὴν μετάδοσιν χύδην πληροφοριῶν, πὸν τὸν προτρέπουσιν σ' αὐτὲς τὶς ἀπολαύσεις καὶ πὸν ὅλα ταῦτα ἀποδυναμώνουν τὴν συναισθηματικὴν τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἀγνὸς ἄνθρωπος μετ' πλούσιον ἐσωτερικὸν κόσμον, σὺν τὸ παιδί, ὅταν τὸν χάσει, χάνει καὶ τὸν προσανατολισμὸν του.

Τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ τοῦ παραδείσου πιστεύω πῶς μόνον ἢ πνευματικὴ θεωράκισιν μπορεῖ νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ καὶ νὰ ἐπαναφέρει σ' αὐτὸν (τὸν ἄνθρωπον) τὴν ἰσορροπίαν. Ἡ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία εἶναι ἀντίδοτον τοῦ κορεσμοῦ ἀπὸ τεχνολογίαν, καὶ ἡ ἀγωγὴ τῶν αἰσθήσεων εἶναι μέρος αὐτῆς τῆς παιδείας καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦ Συντάγματός μας, ἡ μόρφωσις εἶναι δικαίωμα ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἐκπαίδευσιν εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἐπὶ ἐννέα ἔτη. Τὸ μεγάλο ποσοστὸν τὴν ἔχει ὀλοκληρώσει· ἐπομένως, θεωρητικὰ, τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ πληθυσμοῦ πρέπει νὰ ἔχει μόρφωσιν καὶ γνώσεις κάποιου ἐπιπέδου, οἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ τοῦ ἐξασφαλίζουν προσέγγισιν σὲ ἀνώτερον σφαῖρα.

Τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα ποὺ λειτούργησε μέχρι πρὶν δύο δεκαετίες μὲ τρόπο κάπως αὐταρχικὸ καὶ πιεστικὸ ἀπέδιδε κάποιους καρπούς, ἀλλὰ καρπούς καλοῦς. Τὸ ὑπάρχον εἶναι δημοκρατικώτερο, μὲ εὐρύτητα συγχρόνου πνεύματος, ἀλλὰ καὶ πιεστικὸ ἀπὸ πλευρᾶς ἄλλης πρὸς μάθηση, ἢ ὅποια ἔχει πληθύνει. Ἀντὶ τῶν προσλαμβανομένων γνώσεων, τῆς κριτικῆς σκέψεως καὶ τῆς δημιουργικῆς ἰκανότητος, ὁ ἐγκέφαλος τοῦ νέου γίνεται συλλέκτης πλήθους πληροφοριῶν, τὶς ὁποῖες θὰ παραθέσει ὅταν τοῦ ζητηθεῖ —καὶ τὶς ὁποῖες εὐθὺς ἀμέσως θὰ παραμερίσει τὸ μνημονικὸ του— γιὰ τὴν ἐξασφάλιση θέσεως σὲ ὁποιοδήποτε ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα, γιὰ ὁποιαδήποτε ἐπιστήμη, δίχως κάποια ἀγάπη, μόνο γιὰ νὰ ἀνοίξει ἢ δίοδος ἢ ὁποία θὰ τοῦ παραχωρήσει μιὰ θέση κοινωνικῆς παρουσίας· σφοδρὴ ἐπιθυμία περισσότερο τῆς οἰκογένειας παρὰ τοῦ ἰδίου. Σύστημα πάνω σὲ ἀμφίβολο πλέγμα, δύσκολα νὰ βρεθεῖ ἢ λανθασμένη ἀρχὴ του, ἢ ὁποία ὁμως συντηρεῖται.

Μιὰ σκληρὴ πάλη ποὺ συχνὰ ἀπογοητεύει, ὅπου ἡ προπαρασκευαστικὴ αὐτὴ περίοδος, ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἐπιτυχή ἔκβαση, συμβαίνει κάποτε νὰ ἀκολουθεῖται ἀπὸ κάθετο πτώση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὶς σπουδές.

Ἐκεῖ, στὸ δεῦτερο σκαλοπάτι, στὴ δευτεροβάθμιο ἐκπαίδευση, ἐπέρχεται ἡ σύγκρουση ἐλευθερίας, ἐπιταγῶν καὶ ὑποχρεώσεων, τῶν «πρέπει». Τὸν ἐλαστικώτερο κλοιό, στὴ μικρὴ ἡλικία, μὲ τὴ συναισθηματικὴ τους παρόρμηση τὰ παιδιά τὸν ὑπερπηδοῦν· ἀλλὰ ὑστερότερα δὲν ἀποφεύγουν τὴν περίσφιγξη —καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ὑποταγή. Ἔνας στενὸς δίαυλος ἀποδράσεως εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ ἀγωγή, ὡς ἀντιδιαστολή. Ἡ φάση δημιουργικῶν ἰκανοτήτων, γιὰ τὴν ἀνάγκη προβάλλει ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν παραπάνω λόγο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ σύνθλιψη τῆς στενῆς λογικῆς τῆς ἡλικίας.

Τὸ σκεπτικὸ γιὰ τοὺς στόχους τοῦ μαθήματος, ὅπως παρουσιάζεται στὸ Γ' τεῦχος τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1992-93 τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου, περιέχει ὀρισμένα ὀρθότατα σημεῖα, ὅπως: τὴν ψυχικὴ ἐκτόνωση γιὰ δημιουργικὲς διεξόδους, τὴν ἄσκηση κριτικῆς σκέψεως καί, γενικά, τὴν ὀλοκλήρωση τῆς προσωπικότητος. Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ προγράμματος καὶ οἱ ὑποδείξεις συγκλίνουν πρὸς τὸ ἀντίθετο. Τὸ χαρακτηρίζει ἔλλειψη πνοῆς. Θὰ μπορούσα νὰ παραθέσω ἀναλυτικώτερα ὀρισμένες παραγράφους, ἀλλὰ θὰ γινόμουν κουραστικός.

Παρόλο ὅτι ἀναφέρεται ἐπανελημμένως ἡ ἐδεργετικὴ ἐπίδραση τῶν τεχνῶν ποὺ ἀσκεῖται στὸν ἄνθρωπον· πὼς εἶναι γεφύρι ποὺ τὸν ὀδηγεῖ σ' ἕναν ποιητικὸ κόσμον, μακριὰ ἀπὸ καθημερινότητα —πανάκεια ἢ ψυχοφάρμακο— καὶ τὴν πιεστικὴ δικτατορία τῆς τεχνολογίας, ἐντούτοις τὸ διαβατήριό της, γιὰ νὰ περάσει στὴ νεαρὴ ἡλικία μέσα στὸ σχολεῖο, δὲν εἶναι ὑπολογίσιμο.

Ἐκεῖνο τὸ τότε, τὸ παλιὸ σύστημα, ἀφιέρωνε περισσότερες ὥρες. Σήμερα ἡ ἀπαίτηση ἰσορροπίας καὶ κατανομῆς τοῦ φόρτου τῶν ἄλλων μαθημάτων, καθὼς καὶ

ή φυσική άντοχή τοῦ μαθητῆ, ἐπέβαλαν τὴν περιοριστὴ τῶν ὥρῶν διδασκαλίας. Δηλαδή περιορίστηκαν οἱ δυνατότητες «πρὸς δημιουργικὲς διεξόδους καὶ ψυχικὴ ἐκτόνωση», θὰ προσθέσω: ἀναφυχῆς.

Κανεὶς ἀπὸ ἐμᾶς δὲν λησμονεῖ τὴ χαρὰ μὲ τὴν ὁποία περιμέναμε αὐτὲς τὶς ὤρες τοῦ μαθήματος, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε ἀπαιτήσεις διαβάσματος, μὲ τὸ ἐπιτρεπτὸ καλαμπούρι, τὴν ἀπουσία ἐπιταγῆς. Ὁρες ψυχικῆς εὐφορίας, ὅπου συντελεῖται ἀφύπνιση πρωτογενῶν δημιουργικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὸν ἐκχειλίζοντα ἐσωτερικὸ πλοῦτο τῆς ἡλικίας· μὲ τὴ συνδρομὴ δὲ τοῦ ἐμπνευσμένου παιδαγωγοῦ, τὸ μάθημα - παίχιδι δυνατόν νὰ γίνεταί ἐπίτευγμα δημιουργίας.

Ἡ ἐλευθερία συμμετοχῆς, πιθανὸν καὶ ἄρνησης ἀκόμα, ἢ τουλάχιστον ἐλευθερία ἐπιλογῆς μέσα ἀπὸ προσφορά δέσμης δραστηριοτήτων, θὰ ἔπρεπε νὰ τελεῖ ὡς ἀρχή· γιατί δὲν ἀποκλείεται ἡ ἰδιοσυγκρασία ἢ τὰ ἐνδιαφέροντα ἐνὸς παιδιοῦ νὰ κατευθύνονται σὲ ἄλλου εἶδους ἔκφραση. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μουσικὴ, σὲ ἄλλες τέχνες, μὴ καλλιτεχνικές: κατασκευή, «μαστόρεμα»...

Ἄλλὰ καὶ τὸ θέατρο, ὁ κινηματογράφος, ὁ χορὸς, ἡ λογοτεχνία καὶ ποίηση, ἱστορία τῶν τεχνῶν κι ἄλλα θὰ μπορούσαν νὰ θέσουν σὲ ἐργήγορση ψυχὴ, μυαλὸ καὶ σῶμα.

Ἄλλὰ καὶ γι' αὐτὰ εἶναι ἀπαραίτητες οἱ καλὲς συνθήκες. Οἱ πληροφορίες μιλοῦν γιὰ κενὲς θέσεις καθηγητῶν τῆς εἰδικότητος καὶ ἀπουσία καταλλήλων χώρων. Τὶς ἀδυναμίες αὐτὲς ἀκολουθεῖ καὶ ἐκείνη τοῦ ἀνύπαρκτου καταλλήλως ἐκπαιδευμένου προσωπικοῦ.

Ὁ δάσκαλος τῶν μαθημάτων τέχνης, πλὴν τοῦ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι προικισμένος γιὰ τὸ λεπτὸ ἔργο ποὺ ἀναλαμβάνει μὲ ἔφεση, ταλέντο διαφοροτικοῦ εἶδους ἐκείνου τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, καὶ τὸ ὁποῖο δὲν διαθέτει κάθε καλλιτέχνης, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ἀφιερωθεῖ σὲ εἰδικὲς σπουδές, γιὰ νὰ ξέρει ποῦ καὶ πῶς νὰ κατευθύνει τοὺς μαθητὲς, ἀντὶ τοῦ καλοπροαίρετου ἐρασιτεχνισμοῦ. Ἄλλὰ τοῦτο εἶναι συνέπεια τῆς ἐλλείψεως τμήματος διδακτικῆς στὶς σχολές μας Καλῶν Τεχνῶν, γιὰ σπουδὲς ἀφιερωμένους ἀποκλειστικὰ σ' αὐτήν. Ἀντ' αὐτοῦ, ἕνα μονοετὲς μάθημα εἰσαγωγῆς στὴν ψυχολογία καὶ παιδαγωγικὴ, ὡς λεπτὴ ἐπικάλυψη. Ἐλλιπές, ἐλλιπέστερο καὶ ἐκείνου τοῦ πρὶν πέντε δεκαετίες, ἔχει θέση ἐξειδικεύσεως. Ἀνύπαρκα ἐφόδια γιὰ μιὰ τέτοια ἀποστολή.

Νὰ μιλήσω μὲ σαφήνεια; Σὲ ἄλλες χῶρες, ποὺ δὲν συμπαθοῦν τὸν ἐρασιτεχνισμό, ἡ εἰδικότης αὐτὴ εἶναι αὐτοδύναμο τμῆμα, μὲ ἀποκλειστικὲς πλήρεις σπουδὲς καὶ πρακτικὴ ἄσκηση. Σὲ ἐμᾶς, μὲ τὴν ἄγνοια καὶ σύγχυση ποὺ ἐπικρατεῖ, ὁ διδάσκων, μὴ γνωρίζοντας τί πρέπει νὰ πράξει, μεταδίδει τὶς γνώσεις ποὺ πῆρε αὐτὸς ὡς σπουδαστῆς, ἀντὶ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὸ παιδί. Ἔτσι διαφεύγει ὁ στόχος.

Ἔργο καθόλου εὐκόλο. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε πὸς καλλιτέχνες μὲ διαίσθησι καὶ ἀγάπη ἔχουν ἐπιτύχει στὸ ἐκπαιδευτικὸ τους ἔργο παρὰ τὶς κακὰς συνθήκας. Οἱ περιπτώσεις, ὅμως, δὲν εἶναι ὁ κανόνας.

Τὴν ἀνάληψη ἐκπονήσεως προγράμματος πρὸς πλήρωση τοῦ κενοῦ αὐτοῦ στὴν Ἀνωτάτη Σχολὴ τῶν Καλῶν Τεχνῶν ἀπὸ ἐπιτροπὴ συναδέλφων καθηγητῶν κατόπιν ἀναθέσεως καὶ παρὰ τὴν ὑποδειγματικὴν κατάρτιση, ἀκολούθησε παλινδρομηση, ὑποκώπτοντας ἡ Σχολὴ στὴν πίεση ἀρνητικῶν ἀντιδράσεων.

Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ σημειώσω τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο ἔχουν ἀναλάβει σωματεῖα, σύλλογοι ἢ ἡ τοπικὴ ἀυτοδιοίκηση, καὶ τὸ ὁποῖο εἶναι ἄξιο ἐπαίνων. Αὐτὸ πὸν γίνεται στὰ ἐργαστήρια Χαλκίδος, Καλαμάτας (γὰ ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἡλικιῶν, ἀλλὰ κυρίως παιδιὰ), τὸ νεώτερο τῆς Ὑδρας, νομίζω τοῦ Δήμου Λαρίσης καὶ ἄλλα, πὸν ἴσως δὲν γνωρίζω. Τὸ ἔργο τους πρέπει νὰ τὸ χαρακτηρίσω περισσότερο ἀπὸ σημαντικὸ. Τὸ πλεονέκτημα σ' αὐτὰ εἶναι ὅτι τὰ παιδιὰ προσέρχονται δίχως ἐξαναγκασμὸ. Πρέπει νὰ προσθέσω δὲ σὲ ὅ,τι ἀνέφερα τὴ συμβολὴ τοῦ Μουσείου Λαϊκῆς Τέχνης τῶν Μηλιῶν Πηλίου καὶ τοῦ Κυκλαδικοῦ πὸν ἐπικουρεῖ.

Ἡ παιδεία τέχνης ἐνδημεῖ στὰ φντωριά της. Στὶς Σχολὰς Καλῶν Τεχνῶν. Σὲ ἐμᾶς, ἡ νεώτερη ἀπὸ τὶς δυὸ ἔχει ὄραμα στὴ σύλληψη ὀργανώσεως καὶ προγράμματος κατὰ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος, σὲ κλάδους πέραν τῶν πλαστικῶν τεχνῶν μὲ προβλήματα, ὅμως, στὴν πράξη. Τῆς Ἀθήνας, παρὰ τὴ διαπίστωση ἀναγκῶν, ἀπὸ ἐτῶν, καὶ σὲ ἄλλους τομεῖς, παραμένει φύλακας τῆς χωρὶς ἀποκλίσεις καλλιτεχνικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἡ στάθμη τοῦ κόρους της θὰ ἀκολουθοῦσε ἀνιούσα δίχως νὰ ἀλλάξει διόλου ἢ χροιά της, διατηρώντας τὴν ἀριστοκρατικότητα τῆς καθαρῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως, ἂν γύρω ἀπὸ τὸν πυρῆνα της ἐδημιουργοῦντο νέα τμήματα. Θὰ ἐκάλυπτε κενὰ τὰ ὁποῖα, μερικῶς, πληροῦνται ἀπὸ ἄλλα ἰδρύματα. Θὰ ἔδινε τὴν αἰσθητικὴν προή.

Τὴν τύχη τοῦ τμήματος διδακτικῆς ἀκολούθησαν ἐκεῖνα τοῦ βιομηχανικοῦ σχεδίου—πὸν εἶχε μελετηθεῖ καὶ εἶχε ὑποβληθεῖ ἐπίσης πλήρες πρόγραμμά του—ὅπως καὶ τῶν θεωρητικῶν σπουδῶν, πὸν ἔχει ἤδη ἰδρυθεῖ καὶ μένει σὲ ἀδράνεια.

Μὲ τοὺς ἀποφοίτους τοῦ πρώτου θὰ ἀνεπτύσseto κλάδος σχεδιασμοῦ ἀντικειμένου μὲ πρωτότυπες ἰδέες καλλιτεχνικῆς δημιουργίας πρὸς κάλυψη ἐγχωρίων ἀναγκῶν—οἱ ὁποῖες ἱκανοποιοῦνται σήμερον κατὰ μέρος ἀπὸ τὴν προσφιλή, εἰς τὶς ἐλληνικὰς συνήθειες, ἀντιγραφὴ τῶν ξένων προϊόντων—ἀλλὰ καὶ προωθήσεως τους στὴ διεθνή ἀγορά. Ἐξάλλου, ἡ ἐκπαίδευση πὸν θὰ παρείχετο θὰ συνέβαλλε στὴν ἀνοδο τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἀντικειμένου καί, κατ' ἀκολουθίαν, θὰ ἀποτελοῦσε ἕμμεση συνδρομὴ στὴν αἰσθητικὴ ἀγωγή τοῦ ἐδρύτερου κοινοῦ. Θὰ κρατοῦσε δὲ τὸ προβάδιμα στὶς παράλληλες ἀπόπειρες ἄλλων ἰδρυμάτων, δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν, καὶ

θὰ συνέβαλλε ἀκόμα στή διοχέτευση ἀριθμοῦ ὑποψηφίων στοὺς κλάδους αὐτούς, καθὼς καὶ στήν ἐλάφρυνση τοῦ κλάδου τῶν καθαρῶν τεχνῶν ἀπὸ τὸν ὑπερκορεσμό, δεδομένου ὅτι πολὺ ἐλαττωμένο ποσοστὸ ἀκολουθεῖ τὴν καλλιτεχνικὴ σταδιοδρομία. Ἄς μὴ λησμονοῦμε τὴν περίπτωσιν τοῦ Bauhaus πού, μὲ τέτοιους ἀρχικοὺς στόχους, ἔγινε λίκνο διαμορφώσεως ἀντιλήψεων γιὰ τὴ σύγχρονη τέχνη.

Αὐτονόητη εἶναι ἡ ἴδρυνση τμήματος γραφικῶν τεχνῶν, περίπλοκης τέχνης σήμερα, φυσικοῦ κληρονόμου τῆς χαρακτηριστικῆς, ὅπως καὶ φωτογραφίας, τῶν ὁποίων ἡ ἐνσωμάτωσις στή σύγχρονη πλαστικὴ ἔκφραση μᾶς ὑποχρεώνει νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴν ἀμοιβαία ὀφειλὴ σ' αὐτὴ τὴ συνεργασία. Συνεργασίες ὑπῆρχαν καὶ ὑπάρχουν μεταξὺ ἄλλων τεχνῶν, ὅπως ἀρχιτεκτονικῆς, γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς, θεάτρου, μουσικῆς, χοροῦ καὶ στὸν κινηματογράφου παρόμοια (ἀρχιτεκτονικὴ + πλαστικὴς τέχνες· θέατρο + ζωγραφικὴ + μουσικὴ + χορός· μουσικὴ + θέατρο + ζωγραφικὴ + χορός· κινηματογράφος + μουσικὴ + θέατρο + ζωγραφικὴ + ἀρχιτεκτονικὴ + φωτογραφία κ.ἄ.), ἀλλὰ στὶς σημερινὲς ἀντιλήψεις τῆς τέχνης ἐπιδιώκεται τὸ περισσότερο ἀπὸ συνεργασία: ἡ σύζευξις τῶν τεχνῶν.

Τὸ δεύτερο, ὅπως ἀνέφερα, τὸ τμήμα θεωρητικῶν σπουδῶν, θὰ ἐξασφάλιζε εἰδικὴ ἐκπαίδευση μέσα σ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ἴδρυμα Τέχνης, γιὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ λειτουργήματος τοῦ θεωρητικοῦ πού θὰ ὑπηρετοῦσε τὴν ὑπεύθυνη κριτικὴ, ὅπως καὶ τὴν ἐπιστήμη τῆς Ἱστορίας τῆς Τέχνης, μὲ τὴν προοπτικὴν εἰσαγωγῆς τοῦ μαθήματος σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἐπιμένω νὰ τονίσω τὴν ἀνάγκη, καὶ ἐμμέσως νὰ κάνω πρόταση καθιερώσεως τοῦ μαθήματος αὐτοῦ, ὅπως καὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πολιτισμοῦ, καὶ στὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, σὲ ὅλες τὶς σχολές, γιὰ τὸν λόγο ὅτι οἱ γνώσεις πού παρέχονται στὸν τομέα αὐτὸν τῆς ἱστορίας ὡς τότε εἶναι σπνοπτικῆς.

Πιστεύω στήν ἐπιτυχία τοῦ προγράμματος ὀργανώσεως, κατὰ τὴν ἀρχικὴ σύλληψή του, τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Θεσσαλονίκης, μετὰ τὴν ἄρση τῶν πρακτικῶν δυσχερειῶν.

Καί, ὅπως σημείωσα πρὶν λίγο, γιὰ τὴ σύζευξις τῶν τεχνῶν, καθὼς ὅπως αὐτὲς ἔχουν ἀρχές μὲ κοινὰ σημεῖα, ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ἡ ἔνταξή τους σὲ ἓνα ἐνιαῖο ἴδρυμα, ἓνα ἀνώτατο ἐκπαιδευτικὸ ἴδρυμα ὅλων τῶν τεχνῶν —καὶ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι αὐτὸ ἡ σημερινὴ Ἀνωτάτη Σχολὴ τῶν Καλῶν Τεχνῶν— θὰ ἦταν γόνιμη, μὲ τὴν ἐδεργετικὴ συνύπαρξις καὶ τὴν ἐπαφή, τὴν ἀνταλλαγὴν ἰδεῶν ὅλων τῶν νέων πού σπουδάζουν τέχνες. Θὰ συνέπαιρνε σὲ ἄνεμο δημιουργίας (νύξεις πού εἶχε κάνει ὁ ὀμιλῶν σὲ ἀκαθόριστο χρόνον).

Σχολές πού θὰ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ συγκροτηθοῦν σὲ ἀριώτερη βάση. Γενικὰ δὲ ἡ συλλειτουργία θὰ ἦταν προωθητικὴ. Γιατὶ τὰ ὄρια καθεμιᾶς τέχνης

ἦσαν πάντα ἐλαστικά καὶ ἡ μιὰ εἰσχωροῦσε στὴν ἄλλη. Σήμερα περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε εἶναι συχνὸ τὸ πολύτεχνο ἢ πολυθέαμα. Ἡ ἀπομάκρυνση ὁμως κατὰ μονάδες τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων τῶν τεχνῶν προκαλεῖ ἔλλειψη ἐπαφῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν προάγεται ἡ ἀντίληψη συνεργασίας.

Μίλησα ἀρκετὰ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὶς καλὲς τέχνες, γιὰ ὅ,τι γίνεται καὶ ὅ,τι θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ γίνει.

Ἄλλὰ πέραν τῆς τέχνης, ποῦ εἶναι μιὰ ἄγνωστη περιοχή γιὰ πολλοὺς, ὑπάρχει ὁ εὐρύτερος ὀρίζοντας τῆς καθημερινῆς ρέουσας ζωῆς, αὐτῆς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ποῦ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ τὴν ἀκολουθοῦμε, νὰ μᾶς ὑποβάλλει σὲ συνεχῆ ἀγωγή καὶ σὲ συνεχῆ δοσοληψία μὲ τὰ μέλη τοῦ συνόλου, ἢ ὅποια συχνὰ δὲν συμπίπτει μὲ τὴ δική μας. Ἄδυνατοῦμε νὰ τὴν ἀποφύγουμε ἢ νὰ κάνουμε ἐπιλογές. Μᾶς ἐπιβάλλεται.

Εἶναι τὸ κατασκευασμένο περιβάλλον τῶν συγχρόνων πόλεων —τὸ φυσικὸ σχεδὸν λείπει— οἱ αἰσθητικὲς δόσεις ἐλάχιστες, μιὰ καὶ τὰ ἔργα τέχνης στοὺς δημόσιους χώρους δὲν εἶναι πάντα ἐπιτυχοῦς ἐπιλογῆς. Εἶναι ἡ ἐπαφή μὲ τοὺς συμπολίτες μας, ποῦ ἡ κοινωνικὴ ἀγωγή τους, μέρος τῆς ἡ αἰσθητικῆς, δὲν εἶναι ἄμεμπτη. Τὸ περιφερόμενο εἰς τὴ διαπασῶν μαγνητόφωνο ἢ ραδιόφωνο, ποῦ ἐπιβάλλει εἶδος μουσικῆς. Εἶναι ἡ αἰσθητικὴ τῆς ὁμιλίας μὲ τὴν προβληματικὴ ἄρθρωση καὶ ἤχηση, τὸ πτωχὸ λεξιλόγιο σὲ ἔννοιες· εἶναι τὸ περιφερόμενο μεγάρφωνο —κοινῶς ντουρντούκα— τοῦ συνδικαλιστῆ. Εἶναι τὸ διάτρητο κομματικὸ παννὸ καὶ τὸ κομματικὸ προεκλογικὸ περίπτερο —αὐτὰ ἂν δὲν προσβάλλουν τὴν αἰσθητικὴ τῶν ματιῶν μας! Εἶναι ἡ ἐπιβολὴ τῆς κινούμενης εἰκόνας τοῦ *video* καὶ τῆς τηλεοπτικῆς συσκευῆς. Τὰ μέσα εὐρείας πληροφορήσεως— ραδιόφωνο, τηλεόραση, τύπος— δὲν στεροῦνται μερίδας στὴν ἀρνητικὴ παιδεία, ὅπως ἡ «μαγεία» τῆς ἐναλλασσόμενης μὲ ταχὺ ρυθμὸ εἰκόνας παραλύει κάθε ἀντίσταση. Τὸ πρόβλημα δὲν ἐγγίζει ἐκείνους ποῦ ἀσκοῦν κριτικὴ, ἀλλὰ ἐκείνους ποῦ δὲν ἔχουν κρίση καὶ εἰσπράττουν ὅ,τι προσφέρεται.

Ἡ τεράστια δύναμη ἐπιβολῆς τῶν μέσων αὐτῶν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ καταστεῖ ἐπαγωγὸς ὄχι μόνο γιὰ ἓνα ποσοστὸ κοινοῦ, ἀλλὰ γιὰ ἓναν ὀλόκληρο λαό. Ἐπιβάλλεται ὡς ἐθνικὴ ἀνάγκη ἡ σταδιακὴ μείωση, μέχρι τὴν τελικὴ παύση, τῆς λαϊκιστικῆς ἀντιλήψεως τροφοδοσίας ἐκπομπῶν καὶ ἡ ἀντικατάστασή τους μὲ τέτοιες ποῦ νὰ συντείνουν στὴν ἄνοδο τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου, σκοπεύοντας ὄχι σ' ἐκεῖνο ποῦ ἐπιθυμεῖ τὸ κοινὸ κατὰ τίς σφνυγομετρήσεις ἀκροαματικότητος —πράγμα ποῦ ἐνθαρρύνει τὰ ἐπικρατοῦντα— ἀλλὰ μὲ τίς κατάλληλες, ποῦ δὲν ἀφήνουν ἀδιάφορο τὸν θεατῆ, καὶ μὲ τὴν ἐλκυστικὴ καὶ ὑψηλὴ ποιότητα συγχρόνως νὰ προσφέρουν εὐκαιρίες βαθμιαίας ἀνόδου. Δύσκολο ἔργο! Εἶναι γνωστὰ τὰ σύνθετα καὶ ἀλληλοε-

ξαρτώμενα προβλήματα —οικονομικῶν, διαφημίσεως, γιὰ τὴν προσέλκυση θεατῶν —μὲ ἐπακόλουθο χαμηλὰ ποιοτικῶς προγράμματα κ.λπ.

Καὶ ὅμως, ὑπάρχουν καὶ οἱ ἀντίθετες ἐνδείξεις. Τραγὴ ἀπόδειξη τῆς ἐπιθυμίας ἐνὸς κοινοῦ ποῦ ἀποζητᾶ μὴ καλλίτερη πνευματικὴ τροφή, ἢ περυσινὴ ἔκθεση «Ἀπὸ τὸν Θεοτοκόπουλο στὸν Σεζὰν» τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, ὅπως καὶ ἐκείνης τῶν Κρητικῶν Εἰκόνων, οἱ ὁποῖες προσεῖλκυσαν ἑκατοντάδες χιλιάδες — 600.000 ἢ πρώτη— ἐπισκέπτες (ἐπὶ 10.000.000 Ἑλλήνων, ἀφαιρῶντας τὸ 20% μικρῶν ἢ μεγάλων ἡλικιῶν καὶ τὸ 10% διπλῶν ἐπισκέψεων ἐπὶ τῶν 600.000 εἰσόδων, σημαίνει πὼς ἓνας στὸς εἴκοσι Ἑλληνες ἐπισκέφθησαν τὴν ἔκθεση).

Ἐκ τούτου ἀπὸ τέτοια συμβάντα διαφαίνεται ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία ἐνὸς σημαντικοῦ ποσοστοῦ τοῦ πληθυσμοῦ νὰ ὑπερβῆ τὴ μετριότητα. Γι' αὐτὸ ὄλοι, Πολιτεία καὶ πνευματικοὶ ἄρχοντες, ἔχουμε ὑποχρέωση νὰ ἐνθαρρύνουμε τὸ εὐνοϊκὸ αὐτὸ κλίμα. Ἐνας ὑπολογισμὸς παράγων, μὲ τὸ ὕψιστο κύρος, εἶναι τὸ Ἄνωτατο τοῦτο Ἰδρυμα, καὶ ἡ συνδρομὴ του πρὸς ἐνίσχυση μιᾶς πολὺπλευρῆς ἐκστρατείας ἀλλαγῆς καὶ ἀνόδου τοῦ αἰσθητικοῦ ἐπιπέδου θὰ ἦταν περισσότερο ἀπὸ γόνιμη. Πρὸς τοῦτο: Ὅπως γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς ἀποστολῆς του ἔχουν ὀργανωθεῖ ἐπιστημονικὰ κέντρα, σκέψη μου εἶναι ἂν εἶναι ἐφικτὴ ἡ ὀργάνωση κέντρου μὲ τέτοιους στόχους εὐρύτατης ἀγωγῆς στὶς τέχνες καὶ στὸν λόγο. Ἄν μὲ ρωτούσατε ἀπὸ ποιά βάση θὰ ξεκινούσε, θὰ μοῦ ἦταν δύσκολο νὰ ἀπαντήσω. Ἀλλὰ τὸ φαντάζομαι σὲ δυναμικὴ, μὲ τάση πρὸς ἀνοιχτὴ παρουσία πέραν τῶν θεωρητικῶν μελετῶν (ποῦ ἔρχονται σὲ γνώση τῶν ὀλίγων). Ἐνθάρρυνση πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν, ἐνημέρωση γιὰ τοὺς πολλοὺς στὸν εὐρύτατο μορφωτικὸ τομέα, ἀκόμη καὶ μὲ τηλεοπτικὲς ἐκπομπὲς ἀπὸ ἐγκαταστάσεις ἀποκλειστικῆς, ποῦ θὰ ἐξασφάλιζαν τὴν ἀνεξαρτησία του. Παράδειγμα ποῦ ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν πνευματικὴν μας μητέρα, τὴν Ἐκκλησία: τὸ Βατικανὸ ποῦ ἔχει προσηγηθεῖ, τὴν Ὁρθόδοξον τελευταῖα.

Τὰ αἰσιόδοξα σημάδια ποῦ ἀνέφερα λίγο πρὶν φαίνονται σὰν γερεῖς ἀντηρίδες στὴν αἰσθητικὴ πτώση ποῦ μᾶς περιβάλλει. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα. Ἡ καλλιτεχνικὴ μας ζωὴ σήμερον βρῖσκεται, πιστεύω, σὲ ἀνοδικὴν τάση, καλλίτερη ἀπὸ ὅ,τι ἦταν στὸ παρελθόν.

Τὸ θέατρο ἔχει ἐνισχυθεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δύο μεγάλες πόλεις μας, καὶ στὰ περιφερειακὰ κέντρα, καὶ οἱ παραστάσεις τοὺς κρῖθηκαν ὡς διδασκαλία. Ἡ μουσικὴ τὸ ἴδιο κατὰ τὴ χειμερινὴ περίοδο, ὅπου ἡ συμβολὴ τοῦ Μεγάλου Μουσικῆς ὑπῆρξε καίρια. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ στὶς πλαστικὲς τέχνες, τὸ φιλότεχνον κοινὸν ἔχει πλατύνει. Μὲ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον περιμένει καὶ παρακολουθεῖ τὰ συμβαίνοντα στὴν καλλιτεχνικὴ ζωὴ. Ἡ οἰκοδόμησις τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης, πρὶν λίγες δεκαετίες, τὴν ἐνίσχυσε καὶ μὲ τὴν ἀξαναόμηνη δραστηριότητα, ἐδραῖωσε τὸ κύρος της, ἔτσι ὥστε τὰ μεγάλα

καλλιτεχνικά γεγονότα να συνδέονται με τὸ ἴδρυμα αὐτό. Οἱ συλλογές της πλουτίζονται εἴτε ἀπὸ ἀγορές εἴτε ἀπὸ δωρεές, ὅπως οἱ τρεῖς μεγάλες (Παρθένη, Χατζηκυριάκου-Γκίκα καὶ Μόραλη)· ἀλλὰ τὰ προβλήματα της μεγαλώνουν, παρὰ τὶς πρόσφατες βελτιώσεις τῶν ἐγκαταστάσεων, ὥστε νὰ ἀδυνατεῖ νὰ παρουσιάσει τὸ πανόραμα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰώνα. Ἄλλὰ πέραν τῶν δυσχερειῶν, ὁ πνευματικὸς αὐτὸς ἔλκει καὶ ἔδωσε τόνο εὐφόρου κλίματος τεχνῶν. Ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς ἀξιοζήτουσες ἀπαιτήσεις, καὶ ἡ ἄμεση ἀνάγκη νέου ἰδρύματος, με σκοπὸ νὰ στεγάσῃ τὴ νεώτερη ἑλληνικὴ καὶ διεθνή τέχνη, κυρίως τὴ σύγχρονη, ἔχει παρουσιαστῆ πιεστικῆ τὶς τελευταῖες δεκαετίες καὶ ἔχει προκαλέσει σειρά συζητήσεων, δίχως γιὰ τὴν ὥρα τὸ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα, ἰδρύματος με πρόβλεψη ἐξελίξεώς του τουλάχιστον σὲ ὅλο τὸν προσηχὴ αἰώνα, με ἐπιτακτικῶς ἀναγκαῖα τὴν ὀμαλὴ καὶ γενναία χρηματοδότησή του, καλὰ προικισμένο, γιὰ τὴ συνεχῆ ἀνανέωση τῶν ἐκθεμάτων ἀπὸ τὴ ρέουσα τέχνη, τοῦ κάθε «σήμερον» με ἐπίγνωση πὼς πολλὰ, μετὰ πάροδο χρόνου—κατὰ τὴ φιλοσοφικὴ θέση περὶ τοῦ ἐφήμερον τοῦ ἔργου, τῆς προσωρινότητος ἀλλὰ καὶ τοῦ εὐτελοῦς καὶ φθαρτοῦ ὕλικου—, παύουν νὰ προκαλοῦν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀποσύρονται ἢ καὶ καταστρέφονται. Ἄν δὲν θεμελιώνεται σὲ τέτοια ἀρχή, ἢ ἀποστολὴ του δὲν θὰ εἶναι μουσείου σύγχρονης τέχνης.

Τὸ Μουσεῖο Μοντέρνας Τέχνης, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται τόση συζήτηση καὶ ἔχει προκαλέσει ἀντιρρήσεις, δώρημα τοῦ ζεύγους Β. καὶ Ε. Γουλανδρῆ, ἀνθρώπων ποὺ συνεχίζουσι τὴν παράδοση τῶν μεγάλων δωρητῶν, μοναδικὸ ἀπόκτημα γιὰ τὸν τόπο μας, θὰ στεγάσῃ, ὅπως ἔχουμε πληροφορηθεῖ, τὴν πολὺ σημαντικὴ προσωπικὴ συλλογὴ τους, εἰκάζω ὅμως ὅτι δὲν θὰ εἶναι δυνατόν νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τοῦ εὐρύτατου μουσείου σύγχρονης τέχνης.

Ἡ χώρα μας, πλούσια σὲ μουσεῖα τοῦ κλήρον τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Βυζαντινίου, ἀπελπιστικὴ πτωχὴ σ' ἐκεῖνα τῆς μετὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐποχῆς τῆς ἐκτινάξεως τοῦ πνεύματος, τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ μετέπειτα, παράλληλης ἐποχῆς σκοταδιῶν γιὰ ἡμᾶς, ὅταν τὰ ιδεώδη γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ πνεῦμα ἦσαν ἡ εὐγενικὴ ἄμιλλα τῶν μαικηρῶν, ἢ Ἑλλάδα δὲν εἶχε οὔτε ὑποψία. Καὶ τώρα περιμένει τὸ ἀναπάντεχο ἀγαθὸ ἀπὸ τοὺς δικούς της, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ θὰ θελήσουν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ἀνυστερόβουλη γενναιοδωρία τῶν εὐπόρων συμπατριωτῶν μας τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος.

Φῆμες καὶ πληροφορίες τροφοδοτοῦν τὶς ἐλπίδες μας γιὰ τὴν τύχη τοῦ μέλλοντος μεγάλων συλλογῶν συμπατριωτῶν μας, οἱ ὁποῖες περιλαμβάνουν ἔργα ζηλευτῶν ὀνομάτων τῆς τέχνης—ποὺ ἡ ἀγορά τους εἶναι ἀπρόσιτη σήμερον καὶ γιὰ τὰ μεγαλύτερα καὶ πλουσιώτερα μουσεῖα— ὅπως τῆς συλλογῆς Νιάρχου, ποὺ εἶχε ἐκτεθεῖ πρὶν τριάντα πέντε χρόνια στὴν Ἀθήνα. Εὐχῆς ἔργο νὰ τὴν ξαναβλέπαμε. Πιστεύω

ὅτι τὸ φρόνημα νὰ φανοῦν ὠφέλιμοι στὸν τόπο παραμένει ὑψηλὸ καὶ πιστεύω ὅτι θὰ θελήσουν νὰ γίνουν δωρητές, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ τὸ σύνολο ἐνὸς ἀπὸ τὰ πιὸ ὠραῖα μουσεῖα. Τόσο οἱ ἀκλόνητες ἐγγυήσεις γιὰ ὑποδειγματικὴ λειτουργία, ὅσο καὶ οἱ πράξεις θὰ βεβαιώσουν τὸν δωρητὴ γιὰ τὴν τύχη τῆς προσφορᾶς του.

Τὸ κύρος τοῦ παρόντος Ἀνωτάτου Πνευματικοῦ Ἰδρύματος τοῦ ἐπιτρέπει ἢ τοῦ ἐπιβάλλει τὴν ἀνάληψη πρωτοβουλίας πρὸς ἐκπλήρωση τέτοιου στόχου. Ἐνὸς πόθου. Ἐνὸς πόθου ποὺ φαντάζει σὰν ὄνειρο. Ἄν αὐτὰ τὰ λόγια μποροῦν νὰ φτάσουν ἐκεῖ ποὺ πρέπει, ἢ ἐλαχιστότητά μου ἐκκαλεῖ ἐκείνους τῶν ὁποίων ἢ ἱκανότητα, ἢ ἀγαθὴ τύχη καὶ ἢ ἀγάπη τους πρὸς τὴν τέχνη ἐδῶνησαν νὰ βρισκονται στὴ ζηλευτὴ θέση τοῦ συλλέκτη, καὶ τοὺς προτρέπει νὰ βρεθοῦν στὴν ἀκόμη πιὸ ζηλευτὴ τοῦ δωρητῆ. Θὰ ἦταν ἡ μεγαλύτερη προσφορὰ πολιτισμοῦ ποὺ θὰ ἔχει γίνει στὸν τόπο μας. Ἀπὸ Ἑλληνα πρὸς Ἑλληνα. Ἡ ἀπλοχεριά, ἂν ὑπάρξει, περιμένει ἀνταπόκριση. Ἡ Πολιτεία καμιά φορὰ ξεχνᾷ καὶ τὸ ἐλάχιστο, τὸ «εὐχαριστῶ». Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πλουτίστηκαν καὶ μεγάλωσαν τὰ μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς.

Τὰ μουσεῖα τέχνης προσβλέπουν στὸ εὐρὸ κοινό, μὲ στόχο, ὅπως στὸν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅταν τότε ἔδωσαν ὄθηση στὴν ἀνοδο τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου καὶ στὴν ἐκλαίτευση τῶν τεχνῶν. Μὲ τὴ σημερινὴ ἀντίληψη ἐπεκτείνουν τίς δραστηριοτήτες τους σὲ πολλοὺς τομεῖς καὶ γίνονται κέντρο προσελεύσεως μεγάλου ἀριθμοῦ ἐπισκεπτῶν, ὁ ὁποῖος αὐξάνεται προοδευτικά.

Οἱ πολλὲς φροντίδες καὶ ἡ ἔλλειψη χρόνου γιὰ τὸν σημερινὸ ἄνθρωπο τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἀφιερωθεῖ σὲ πνευματικὲς ἐνασχολήσεις, ὁρισμένες τῶν ὁποίων ἔχουν ἀπαίτηση χρόνου, ὅπως π.χ. ἡ ἀνάγνωση, ἀλλὰ ὅμως ὅταν ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία γι' αὐτές, τουλάχιστον ἡ θέαση γίνεται πιὸ προσιτή. Τὸ μουσεῖο, μιὰ ἐκθεση ἢ ἄλλη καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωση, ὅταν δὲν ὑποκύπτει κανεὶς στὸν ἔθισμὸ τῆς πανίσχυρης —τῆς «σατανικῆς», κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ λογοτέχνηδος— τηλεοράσεως, τοῦ προσφέρουν τὴν πνευματικὴ πληρότητα. Τὴν ἔντονη συγκίνηση ποὺ δίνει τὸ ἴδιο τὸ ἔργο τέχνης —ποὺ δὲν εἶναι ποτὲ ὅμοια μὲ μιὰ μηχανικὴ ἀναπαραγωγή, ἔστω καὶ ἂν εἶναι τελειότητος. Ὅταν βρεθεῖ ἀπέναντί του, ἀκόμα καὶ ὁ ἀδιάφορος, καὶ τοῦτος πάλι κερδίζει, κατὰ ἀποτυπώνεται στὸ ὑποσυνείδητό του —ἀνοίγει ἕνα σιωπηρὸ, μυστικὸ διάλογο μαζί του. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὄραση καὶ τὸν νοῦ, ἐνεργοῦν καὶ μετέχουν σὲ λανθάνουσα ὄλες οἱ ἄλλες αἰσθήσεις, καὶ πέραν τούτων μιὰ ἄλλη ἀκόμα, ἀόριστη, πέραν τοῦ αἰσθητοῦ, ἀσαφῆς, ποὺ τὸν κάνει ὅμως νὰ διαισθάνεται. Μπροστὰ στὸ ἔργο ἀφοπλίζεσαι. Δὲν βγάζεις ἀπὸ ἕνα συρτάρι μέτρα καὶ σταθμά, μῆτε ἀλφαβητάρια τέχνης, μῆτε λεξικά, μῆτε κώδικες γιὰ νὰ τὸ ἐκτιμήσεις. Εἶναι ἐμπρὸς σου καὶ εἶσαι ἐμπρὸς του: δὲν ξέρεις ἂν σ' ἀρέσει, τὸ γιατί· καὶ περισσότερο δὲν ξέρεις, ὅσο πιὸ ὠραῖο εἶναι.

Καλλιτεχνικά γεγονότα πού θά ἦσαν ὄχι μόνο επιθυμητά ἀλλὰ ἀναγκαῖα, δηλαδή μεγάλες περιοδικές ἐκθέσεις ἔργων εὐρωπαϊκῆς κυρίως τέχνης, οἱ ὁποῖες θά ἀναπλήρωναν τὶς ἐλλείψεις, εἶναι σποραδικές. Τέτοιες ἐκθέσεις βασίζονται στὴν ἀρχὴ τῶν πνευματικῶν ἀνταλλαγῶν καὶ τοῦ ἀμοιβαίου δανεισμοῦ μεταξὺ τῶν χωρῶν· χρηματοδοτοῦνται δὲ γενναῖα εἴτε ἀπὸ τὴν Πολιτεία εἴτε ἀπὸ χορηγούς, πράγμα πού τελευταίως συμβαίνει καὶ σὲ ἐμᾶς. Τέτοιες δραστηριότητες εἶναι συνεχεῖς καὶ ἀλεπάλληλες σὲ ἄλλες χώρες.

Στὶς ἀνταλλαγές αὐτές, κατὰ κανόνα, ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα δανεισμός ἀρχαιοτήτων, τὸν ὁποῖο οἱ ἐπιστήμονες, φύλακες τῆς κληρονομιάς μας, τὸν ἀντιμετωπίζουν ἐπιφυλακτικά, σχεδὸν ἀρνητικά —καὶ δικαιολογημένα, γιατί τὶς ἔχει καταβάλει ἡ ἀρρώστεια τῶν γηρατειῶν τοῦ ὕλικου. Τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ τέχνη τὴν ἀγνοοῦν.

Ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι ὀξύτερη γιὰ τοὺς νέους πού σπουδάζουν καλὲς τέχνες. Γι' αὐτοὺς ἡ ἀμεσότητα μὲ τὸ ἔργο τέχνης εἶναι ζωτικὸ θέμα. Εἶναι ἀντικείμενο μελέτης· εἶναι τὸ μάθημά τους. Ἡ τέχνη δὲν μαθαίνεται μόνο μὲ λόγια, κι ἡ συνδρομὴ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς προχωρεῖ ὡς εἶνα σημεῖο —πράγμα πού γνωρίζω καλά— καὶ ἀδυνατεῖ νὰ τὸ ὑπερβῆ. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, τὸ ἔργο τέχνης εἶναι ἐκεῖνο πού δίνει τὴν πληρέστερη διδασκαλία, τὴν καθοριστικὴ. Ἐκεῖ διαλέγει ὁ νέος καλλιτέχνης τὸν δάσκαλό του. Τὴν πλούσια αὐτὴ πηγὴ ἔχει ὑποκαταστήσει σὲ ἐμᾶς ἐδῶ ἡ βιβλιοθήκη τέχνης, σὲ ἐκδόσεις μὲ ἀναπαραγωγές, πρὸς «πληροφόρηση». Πληροφόρηση, ἀλλὰ ὄχι γνώση μὲ τὸ βίωμα.

Μέσα ἀπὸ τὶς διαπιστώσεις περὶ τοῦ τί γίνεται ἢ δὲν γίνεται, προκόπτουν ἐμμέσως προτάσεις. Προσωπικὲς ἀπόψεις. Κάποιες θά συμμερίζεστε· γιὰ ἄλλες θά μπορούσατε νὰ σχολιάσετε ὅτι ὄνειροβατῶ. Ἐσωτερικὲς σκέψεις. Ἐξομολογήσεις. Ὅλοι μας ἀπόψε ἐδῶ, ὅμως, θαρρῶ πὼς συμφωνοῦμε, γιατί ποθοῦμε τὴν ἄνοδο τοῦ μορφωτικοῦ μας ἐπιπέδου —καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀγωγή εἶναι μέρος του— εἶναι μιὰ ἐθνικὴ προस्ताγή.

Ἐὰν χαρακτηρίσετε τὴν ὁμιλία μου ὡς μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση τῶν καλλιτεχνικῶν, δὲν θά κάνετε ἄδικη κρίση. Ὅμως ἦταν ἀναγκαῖο νὰ θίξω πολλὰ σημεῖα, γιατί πολλοὶ δρόμοι συγκλίνουν πρὸς τὸ κέντρο αὐτῆς τῆς ἀγωγῆς.

Τελειώνοντας, θέλω νὰ βεβαιώσω ἐκείνους πού διάλεξαν αὐτὸν τὸν ὄχι εὐκόλο δρόμο, τοὺς νέους δημιουργούς, ὄσους ἀκόμα σπουδάζουν, πὼς αὐτοὶ εἶναι τὸ μέλλον καὶ θά προσθέσουν στὴν τέχνη τὸ κάτι ἢ τὸ πολὺ.

Μὲ τὴ σκέψη εἶμαι κοντά τους. Κοντὰ στοὺς παλιούς μαθητὲς ἀλλὰ καὶ νέους φίλους μου. Ἄν τοὺς ἔδωσα, ἄλλο τόσο πῆρα ἀπ' αὐτούς. Πῆρα τὴν αἴρα καὶ τὸν ἄνεμο τῆς νεότητάς τους.